

Popisi, brojevi, ljudi: povijesni, politički i afektivni aspekti dokumentiranja smrti na granicama

DOI: <https://doi.org/10.11567/met.40.2.5>
UDK: 314.15:343.343.62]:314.11]-047.32
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 16.10.2024.
Prihvaćeno: 06.11.2024.

Marijana Hameršak <https://orcid.org/0000-0002-8102-6784>

Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb
marham@ief.hr

SAŽETAK

Smrti na granicama, ili kako se još nazivaju, smrti migranata ili smrti tijekom migracije, prerane su smrti osoba čije je kretanje i/ili bivanje na nekom teritoriju iregularizirano. Te često nasilne smrti sastavni su elementi suvremenoga europskog režima kontrole iregulariziranih migracija. Nevidljive su u službenim statistikama, ali ih autonomno dokumentiraju različiti akteri, pojedinci, institucije i organizacije. U članku se iz povijesne perspektive kontekstualiziraju dva najpoznatija dokumentacijska pothvata u tom području. Prvi je popis umrlih na granicama međunarodne mreže UNITED nastao u okviru europskoga antirasističkog pokreta u posljednjem desetljeću 20. stoljeća. Drugi je *Missing Migrants Project* Međunarodne organizacije za migracije (IOM) koji se vezuje uz recentnije prakse humanitarizacije granica i migracijsku industriju. Nakon osvrt na ishodišta i ciljeve, formate, definicije smrti na granicama i metodologije tih dvaju pothvata, članak se zadržava na argumentima feminističke, dekolonijalne i abolicionističke kritike dokumentiranja rasno kodiranog nasilja i smrti na granicama. U nastavku na te argumente, rasprava se proširuje na druge povijesne i suvremene primjere dokumentiranja smrti i uz njih vezane afektivne aspekte. U tom se kontekstu pozornost preusmjerava na same prakse dokumentiranja, pri čemu do izražaja dolaze afektivni aspekti takvih dokumentacijskih pothvata i njihovi mogući transformativni potencijali.

KLJUČNE RIJEČI: smrti na granicama, iregularizirane migracije, dokumentiranje, popisi, brojevi, afekti, društvena promjena

Podaci o smrtima na granicama, izneseni zasebno ili zajedno s podacima o duljini granice, broju graničnih prijelaza, broju iregularnih prelazaka, broju tražitelja azila ili krijumčara, dio su standardnog repertoara suvremenih medijskih reprezentacija iregulariziranih migracija.¹ Popraćeni dramatič-

¹ Članak je rezultat projekta »Poetike i politike etnografije danas« Instituta za etnologiju i folkloristiku (Europska Unija – NextGenerationEU). Rad na članku započela sam tijekom studijskog boravka u Centru za interdisciplinarna istraživanja (ZiF) Sveučilišta u Bielefeldu realiziranog u okviru istraživačke grupe *Internalizing Borders: The Social and Normative Consequences of the European Border Regime* (2023. – 2024).

nim fotografijama, ilustracijama, grafikonima i infografikama, u tom ih se okružju mobilizira i za potrebe spektakla statistike i (su)kreiranja izvanrednog stanja (usp. Stierl, Heller i De Genova, 2016), kako to upečatljivo ilustrira prilog objavljen na jednom od hrvatskih novinskih portala o »novom« valu ilegalnih migranta u kojem je grafikon s podacima o broju umrlih i nestalih migranata od 2016. do 2023. objavljen u paru s grafikonom broja dolazaka u Europu u istom razdoblju.² U prilogu prikazani jedni pokraj drugih, iscrtani linijama različitih boja (dolasci morsko plavom, a smrti i nestanci prijeteće crvenom), ali gotovo identičnih konkavnih oblika, podaci o umrlima i nestalima zrcale, podupiru podatke o dolascima, i obratno. U toj harmoniji lišenoj kontekstualizacije, oni normaliziraju i u statistički jezik prevode razumijevanje nekih mobilnosti kao, u terminima članka, ilegalnih, brojčano prevelikih i smrtno opasnih. U drugom koraku – a u raskoraku s prevladavajućim medijskim diskursom o smrtima na granicama kao nesretnim slučajevima (Popović, Kardov i Župarić-Iljić, 2022: 65), kao i s ostatkom članka, vjerojatno i mimo autorove namjere – oni pokazuju da su smrti na granicama, kao i dolasci, sastavni elementi, stalna mjesta suvremenoga europskog režima iregulariziranih migracija (usp. Squire, 2017).

Suprotno dojmu koji ostavljaju grafikoni i prilozi poput upravo spomenutih, podaci o umrlima i nestalima na granicama nevidljivi su u službenim statistikama (usp. Dearden, Last i Spencer, 2020). S obzirom na to da države u službenim dokumentima, primjerice smrtnim listovima, ne bilježe migrantski status preminule osobe ili povezanost smrti s migracijama, umrle izbjeglice i druge migrante u posmrtnim se administrativnim procedurama, a onda i službenim mortalitetnim statistikama, »nevidljivo« evidentira, i to pod uvjetom da te statistike uopće obuhvaćaju nedržavljane ili neidentificirane osobe.

U nedostatku službenih izvora, različiti akteri izrađuju vlastite evidencije umrlih na granicama, od znanstvenika, preko novinara do aktivista, ali i tijela poput pučke pravobraniteljice, ako govorimo o Hrvatskoj, ili nekih državnih službi. Takve evidencije vode, recimo, grčka obalna straža (Last i Spijkerboer, 2014: 98) ili, kako je pokazalo istraživanje na kojem se temelji ovaj članak, neke općinske komunalne službe nadležne za groblja u Hrvatskoj, neke bolnice u Bosni i Hercegovini, policije zemalja duž tzv. balkanske rute i sl. Prema Tamari Last i Thomasu Spijkerboeru, takve se zasebne evidencije ne vode po nalogu ili s namjerom da budu objavljene, nego »zbog

² Vidi: <https://www.index.hr/vijesti/clanak/raste-broj-ilegalnih-migranata-koji-ulaze-u-eu-novo-izvoriste-im-je-zapadna-afrika/2547012.aspx>.

osjećaja profesionalne odgovornosti i osjećaja da će jednom možda netko doći pitati za njih« (2014: 97). Pojedinačni motivi, međutim, zasigurno variraju i obuhvaćaju različite poticaje i potrebe. Ministarstvo unutarnjih poslova i hrvatska policija tako podatke o umrlima na granicama kontinuirano objavljuju od 2018., odnosno otkad su smrti na hrvatskim granicama postale stalnim mjestom crnih kronika i lokalnih portala u regijama stradanja,³ ali i tema intervjua,⁴ članaka, pa i naslovnica posebno vezano uz progon obitelji Madine Hussiny, djevojčice iz Afganistana koja je smrtno stradala tijekom pušbeka u studenom 2017. (usp. Hameršak, 2022a). Angažman, recimo, slovenske policije i nadležnog ministarstva u tom je području nešto recentniji. Oni, prema vlastitom iskazu, sve do 2021. nisu vodili mortalitetne »evidencije za zasebne skupine ljudi (npr. migrante)«,⁵ ali su u međuvremenu, usporedo sa sve većim interesom medija za temu, počeli izdvajati podatke o umrlim migrantima iz svojih registara.⁶

Šireći pitanja o podrijetlu i motivacijama na pitanja o povijesnim, političkim pa donekle i afektivnim aspektima dokumentiranja smrti na granicama, u članku će se pokušati ocrtati ciljevi, težnje i metodologije, pa i međusobni odnosi različitih dokumentacijskih pothvata u europskom kontekstu. Veliki, višedesetljetni dokumentacijski projekti bit će predstavljeni zajedno s gotovo jednokratnim inicijativama, a rad samoorganiziranih aktivista s radom nevladinih i međudržavnih organizacija i agencija. Posebna pozornost posvetit će se slijepim pjegama društveno-kritičkih dokumentacijskih pothvata koji polaze od shvaćanja da je nužno dokumentirati nedostatke ili gubitke da bi se tražena društvena promjena prepoznala kao zaslužena, a nositelje promjene uvjerilo u njezinu nužnost. Odgovarajući donekle i na potrebe proizišle iz vlastitoga istraživačkog i aktivističkog angažmana u području dokumentiranja smrti na granicama, članak zaključujem razmatranjima o nekim afektivnim aspektima dokumentiranja i njihovim eventualnim društveno transformativnim potencijalima.

³ Usp. kartu <https://www.google.com/maps/d/viewer?mid=1loCgBvNrKMHhyRPZdlifDaPlvkj50Ld&hl=en&femb=1>.

⁴ Usp. npr. Intervju Borisa Pavelića s Julijom Kranjec objavljen u prilogu *Pogledi* (16/775) *Novog lista* (LXXII/23194) 30. lipnja 2024. pod naslovom »Dosad je na hrvatskim granicama umrlo najmanje 16 migranata, ali strahujemo da je mrtvih mnogo više« (str. 4–5).

⁵ Citirana je formulacija preuzeta iz dopisa slovenskog Ministarstva unutarnjih poslova od 26. ožujka 2021. upućenog Uršuli Lipovec Čebren, suradnici znanstveno-istraživačkog projekta Hrvatske zaklade znanosti *Europski režim iregulariziranih migracija na periferiji EU: od etnografije do pojmovnika* (2020. – 2024.) u okviru kojeg je inicirano međunarodno istraživanje smrti na granicama čiji je ovaj članak dio.

⁶ Usp. npr. <https://n1info.si/poglobljeno/nihce-ne-pogrebu-ne-izgovarja-njihovih-imenihce-ne-joce-na-njihovih-grobovih/>.

* * *

Smrti na granicama, ili kako se još nazivaju, smrti migranata ili smrti tijekom migracije, prerane su smrti osoba čije je kretanje i/ili bivanje na nekom teritoriju bilo iregularizirano (usp. Last, 2020: 21). U Europi se mogu pratiti barem od druge polovine 20. stoljeća kad Francuska za državljane iz svojih nekadašnjih kolonija uvodi dodatne uvjete za ulazak u zemlju. Prisiljeni na kretanje skrivenim trasama i krijumčarskim rutama, koji ponekad vode preko Jugoslavije, neki od njih na tim putevima gube živote (Hameršak, 2024). Raspadom bipolarne blokovske podjele svijeta, geopolitičke podjele i tenzije se u nastavku na već 1980-ih započete ekonomske i društvene promjene, premještaju s relacije istok-zapad na relaciju periferija-centar (usp. Collinson, 1996). Europske države koje se često vide kao ekonomska i politička jezgra kontinenta fizički se i administrativno povezuju, ali i ograđuju i utvrđuju, što je u aktivističkim krugovima promptno imenovano kao stvaranje tvrđave Europe. Otad su prerane i često, u standardnoj terminologiji (npr. Ministarstvo zdravstva ..., 2011), nasilne smrti izbjeglica i drugih migranata u europskom kontekstu progresivna konstanta, stalno mjesto s tendencijom kontinuiranog širenja i rasta. Tada počinje i povijest njihova dokumentiranja.

Najstariji poznati pothvat dokumentacije smrti na granicama, *List of Refugee Deaths* mreže United for Intercultural Action (UNITED), datira iz 1993. Taj se popis do danas redovito ažurira i periodički, na godišnjoj razini objavljuje u dopunjenom izdanju kako bi, kao što čitamo na njegovim mrežnim stranicama, privlačio:

neželjenu pažnju na ulogu naših društava u zaštiti onih koji bježe od rata, progona, siromaštva ili prirodnih katastrofa, ističući ozbiljne nedostatke u našim sustavima azila i imigracije koji iznova ugrožavaju ljudsko dostojanstvo. Mnogi izbjeglice i migranti umiru na putu prema tvrđavi Europi, u detencijskim ili identifikacijskim kampovima, prilikom deportacije ili nakon repatrijacije.⁷

UNITED je osnovan samo godinu dana prije nego što je pokrenut popis, u »godini najnasilnijih i masovnih nereda u Njemačkoj nakon Drugoga svjetskog rata«, kako se također doznaje iz kratke povijesti mreže objavljene na internetskim stranicama.⁸ Drugim riječima, osnovan je na početku desetlje-

⁷ Vidi: <https://unitedagainstrefugeedeaths.eu/about-the-campaign/fortress-europe-death-by-policy/>.

⁸ Usp. <https://unitedfia.org/about-united/>.

ća u kojem su, kako doznajemo zahvaljujući upravo UNITED-ovu popisu umrlih, izbjeglice i drugi migranti u Europi umirali na skrivenim putevima, u detencijskim centrima, izbjegličkim kampovima, morskim tjesnacima između Italije i Albanije (Otrantska vrata) ili Španjolske i Maroka (Gibraltarska vrata). Među najstarijim zabilježenim smrtima na tom je popisu i smrt neidentificirane osobe iz, kako se navodi u popisu, bivše Jugoslavije čije je tijelo 1993. pronađeno na tromeđi Austrije, Njemačke i Češke. Iz bivše Jugoslavije je bio i nepoznati muškarac koji se u prosincu te iste godine ubio na brodu, detencijskom centru u nizozemskoj luci Hellevoetsluis, kao i dvogodišnji dječak koji je preminuo od toksičnih plinova u požaru u izbjegličkom kampu u Bad Waldsee u Njemačkoj. Uz njih je na tom popisu navedeno i više od dvije stotine osoba iz Bosne i Hercegovine, Kosova, Sjeverne Makedonije, Srbije i Hrvatske. Među njima je i stariji bračni par iz Bosne i Hercegovine koji je 1994. preminuo u Alpama prilikom pokušaja da dođe do kćeri u Hessenu u Njemačkoj. Od hladnoće su iste godine u Švedskoj, nedaleko od izbjegličkog kampa, a nakon što je policija odbila pokrenuti potragu, umrla dva maloljetnika s Kosova.⁹

UNITED-ov popis temelji se ponajprije na medijskim izvorima i informacijama dobivenim od široke mreže suradnika te na vrlo širokoj definiciji smrti na granicama koja, kako je razvidno iz prethodnog odlomka, uz smrti u tranzitu, uključuje smrti koje su vezane uz migrantske statute (izbjeglištvo, nedozvoljen boravak, detenciju, deportaciju i dr.), a posljedica su ilegalizacije, zatvaranja, progona, zločina iz mržnje i dr. Ta inkluzivna definicija i metodologija neodvojive su od UNITED-ove uloge u tadašnjoj internacionalizaciji antirasističkog pokreta u Europi. Pokrenuta s ciljem transnacionalnog povezivanja antirasističkih, mirovnjačkih i drugih skupina i pojedinaца, UNITED-ova je mreža putem konferencija i komunikacijskih kanala godinama facilitirala povezivanja, razmjene i suradnju.¹⁰ U doba prije internetskih vijesti, mrežnih prevoditelja i pretraživača, u jezično i informacijski fragmentiranoj Europi, paneuropska mreža suradnika bila je preduvjet za pothvate poput UNITED-ova popisa umrlih na granicama. Uz pomoć te mreže izrađen i kasnije održavan popis povratno je i sam pridonosio koheziji šireg pokreta. Razotkrivajući paneuropsku dimenziju restriktivnih režima kontrole granica, potvrđivao je nužnost nadnacionalne mobilizacije protiv, kako ga Paulo Cuttitta (2020) i suradnici nazivaju, režima smrti na granicama.

⁹ Usp. <https://unitedagainstrefugeedeaths.eu/wp-content/uploads/2014/06/ListofDeathsActual.pdf>.

¹⁰ Usp. <https://unitedfia.org/about-united/>.

Kontekstualizacija UNITED-ova popisa i njegove metodologije bila bi nepotpuna kad se ne bi spomenule veze tog popisa sa »zaokretom prema mjerenju« u području ljudskih prava (Langford i Fakuda-Parr, 2012) ili statističkim aktivizmom ili statakivizmom u smislu aktivističkih pokušaja kritičkog prisvajanja moći statistike, odnosno upotrebu statističkih praksi u emancipacijske svrhe i kritiku vlasti (usp. Bruno, Didier i Vitale, 2014: 199), s kojima Charles Heller i Antoine Pécoud (2019) povezuju UNITED-ov popis. Zaokret prema mjerenju u području ljudskih prava odnosi se na zaokret prema »kvantifikaciji, proizvodnji pokazatelja i drugim tehnologijama faktualizacije i mjerenja« (Bernasconi, Jaramillo i López, 2022) s ciljem prepoznavanja i osude represivnih praksi, pa i pritiska na države da se pridržavaju ljudskih prava kao načela demokratske vlasti. Veze UNITED-ova popisa s tim zaokretom iščitavaju se, osim iz njegovih već citiranih ciljeva (privlačenje neželjene pažnje, isticanje ozbiljnih nedostataka), i iz njegove forme, odnosno njegove ulazne dokumentacijske jedinice. Ulazna jedinica UNITED-ova popisa nisu preminuli, nego događaji (požar, brodolom, automobilska nesreća i sl.) uz koje se u popisu navodi broj preminulih osoba. Utoliko se može reći da UNITED-ov popis nije popis stradalih, nego stradanja. Bilo bi, međutim, netočno zaključiti da se on time udaljava od individualnog i afirmira isključivo tehnokratsko-disciplinirajuću dimenziju statistike kao službene prakse i sredstva upravljanja i kontrole (usp. Berman i Hirschman, 2018: 260). U popis su uključeni širi opisi događaja koji se udaljavaju od faktografskoga, stremeći integraciji afektivnih pojedinosti. Tako primjerice uz događaj od 5. veljače 2019. uz N. N. (mladić) stoji: »umro od smrzavanja, izgubio se u nepristupačnom šumskom području Vodni Dol (hrvatsko-slovenska granica)«. ¹¹

Kako su to već uočile Leanne Weber i Sharon Pickering u svojoj pionirskoj knjizi o smrtima na granici, u UNITED-u paze »da se dokumentiraju izvori svih izvještaja, ali naglasak je na prikupljanju što šireg raspona informacija. Organizacija se ne poziva na 'znanstvenu objektivnost' te prepoznaje da podaci vjerojatno nisu pogodni za kvantitativnu analizu« (2011: 39). Karina Horsti (2023: 91) također primjećuje da UNITED-ov popis »i ne tvrdi da nudi točne brojeve«, niti je informacijski iscrpan budući da je većina podataka o preminulima nepoznata (ime, podrijetlo). Njegova je informativna vrijednost prije svega u tome što upućuje na obrasce i sistematičnost ondje gdje naizgled vladaju entropija i slučajnosti. Njegov je naglasak na politič-

¹¹ Vidi: <https://unitedagainstrefugeedeaths.eu/wp-content/uploads/2014/06/ListofDeathsActual.pdf>.

kom i kvantitativno-performativnom, a tek zatim na empirijskom i kvantitativno-analitičkom.

* * *

Unatoč UNITED-ovu sustavnom radu na prikupljanju i diseminaciji podataka o umrlima na granicama, podaci iz te sfere sve do velikog brodoloma kod Lampeduze u listopadu 2013. kao da nisu dopirali do šire javnosti. U reakciji na brodolom ili preciznije u reakciji na brojne reakcije na brodolom o kojima piše Horsti (2023), Međunarodna organizacija za migracije (IOM), poznata po svojoj projektnoj orijentaciji i stalnom traženju novih niša djelovanja (Pécoud, 2020), počinje prikupljati, a uskoro i distribuirati podatke o smrtima na granicama. Otad je, kako ističe Horsti (2023: 71), »kvantifikacija postala dominantan način reprezentacije smrti na granicama u cijelom području, od aktivista do vladinih agencija«.

Za razliku od vojno-humanitarne akcije Mare Nostrum, koja je također pokrenuta u odgovoru na listopadski brodolom kod Lampeduze, a koja je obustavljena nakon što su se već sljedeće godine postavke migracijskih politika vratile na staro, IOM-ov se dokumentacijski pothvat, nazvan *Missing Migrants Project*, održao do danas. Štoviše, u svega nekoliko godina od njegova pokretanja u javnosti je – zahvaljujući autoritetu te agencije, kao i intenzivnim promocijskim i pozicionirajućim aktivnostima koje su uključivale organizacije sastanaka stručnjaka, kao i unutarorganizacijsko povezivanje – stvorena predodžba o IOM-ovoj dokumentaciji umrlih i pratećoj statistici kao nekoj vrsti službene statistike (Al Tamimi, Cuttitta i Last, 2020: 196).

Takvoj percepciji IOM-ove dokumentacije pridonijela je, između ostaloga, njezina usklađenost s aktualnim, službenim europskim migracijskim politikama i praksama odvrćanja i isključivanja. Ta se usklađenost iščitava već iz IOM-ove prve službene izjave za javnost o tom projektu. U njoj se, naime, isticalo da je projekt pokrenut kako bi, ni manje ni više, nego »pronio snažan glas odvrćanja kako bi se spriječilo buduće žrtve da krenu na ova opasna putovanja« (prema Al Tamimi, Cuttitta i Last, 2020: 210). Gotovo da bi se »moglo cinično zaključiti da su migrantima, jednom kad je objavljena MMP [*Missing Migrants Project*] baza podataka, pružene informacije o rizicima te stoga samo sebe mogu kriviti za svaku smrt koja se eventualno desi tijekom iregularnog prelaska granice« (Al Tamimi, Cuttitta i Last, 2020: 210). Iteraciju citirane izjave za javnost prepoznajemo i u drugim projektnim publikacijama iz tog razdoblja, primjerice u uvodniku prve IOM-ove publikacije o

smrtima na granicama. U tom se pak tekstu isticalo da su preživjeli s velikog brodoloma kod Malte 2014.: »izvijestili kako su krijumčari namjerno razbili i potopili brod kad su se migranti, nakon što su mnogo puta bili prisiljeni mijenjati brodove na putu od Egipta, odbili prebaciti u manje plovilo« (Lacy Swing, 2014: 5). Ukratko, IOM-ov je pothvat smrti na granicama predstavljao kao nesreće koje se edukacijom i zagovaranjem može prevenirati, a ne, kako je to slučaj s UNITED-ovim popisom, kao ljudske žrtve migracijskih politika za koje treba tražiti odgovornost na najvišim političkim razinama. Pozicionirajući, u skladu s uhdanim praksama spektakularizacije, krijumčare kao bešćutne zlikovce odgovorne ili barem suodgovorne za smrti na granicama, a migrante kao bespomoćne žrtve (Cuttitta 2020: 10), IOM-ov je projekt u konačnici zakrivao odgovornost država koje svojim migracijskim politikama, sustavom viza i šire kriminalizacije migracija uopće otvaraju prostor razvoju krijumčarskih usluga.

Kako to ističu Charles Heller i Antoine Pécoud (2019) u svojoj detaljnoj, kritičkoj usporedbi IOM-a i UNITED-a, IOM-ov je dokumentacijski pothvat fokusiran na smrti u neposrednom tranzitu, što znači da ne obuhvaća umrle u detencijskim centrima i prihvatilištima za tražitelje azila, tijekom deportacije, kao ni smrti općenito vezane uz rad na crno, nedostupnost liječnika i druge posljedice iregulariziranog statusa (usp. Heller i Pécoud, 2019: 491). Na taj način IOM, između ostaloga, izbjegava dokumentiranje smrti za koje je ta organizacija izravno odgovorna ili suodgovorna, ovisno upravlja li tim objektima ili je u njima tek prisutna. Izvještaj o djelovanju IOM-a u Bosni i Hercegovini i zemljama okružja koji su 2023. objavili Nidžara Ahmetašević i suradnici, navodi više takvih smrtnih slučajeva. Među njima su i smrt sedamnaestogodišnjaka iz Pakistana koji je Bihaću u kampu Bira pod IOM-ovom upravom umro 2019. od upale pluća koja se nije počela liječiti na vrijeme, kao i smrt mladića iz Alžira kojeg je udario automobil ispred kampa Miral u Velikoj Kladaši. Njegovi su prijatelji ispred kampa pokušavali dozvati pomoć liječnika koja nikada nije došla. Mladić je na kraju nakon dva sata policijskim automobilom prebačen u bolnicu gdje je preminuo od ozljeda (Ahmetašević i sur., 2023: 60).

Osim toga, smrti su na IOM-ovoj karti – ključnom reprezentacijskom formatu projekta – u skladu s fokusom na tranzitu u užem smislu koncentrirane na Sredozemnom moru. Naturalizirane su i udaljene od granica europskih država, što nije slučajnost, ističu Heller i Pécoud (2019: 491). Ta specifična nekrogeografija rezultat je IOM-ova izbjegavanja slučajeva koji bi bili izvor kritike država. Ona je »u skladu s IOM-ovim općenitim odbijanjem da op-

tužuje svoje države članice, što je stav koji razlikuje ovu organizaciju od UN-ovih agencija, UNHCR-a, na primjer« (Heller i Pécoud, 2019: 491) koji u nekim sredinama ipak nastoje biti kritički glas i korektiv.

Za razliku, dakle, od UNITED-ova popisa koji je politizirao smrti, pozicionirajući ih i kao pokretače šire borbe protiv rasizma, IOM-ov ih je projekt, dakle, naturalizirao i humanitarizirao, podređujući se pritom i u tom području, kao i u drugima, zahtjevima država i donatora (Al Tamimi, Cuttitta i Last, 2020: 197). Iz te se perspektive IOM-ov projekt prepoznaje kao izdanak rastuće migracijske industrije i njezine stalne potrebe za novim aktivnostima i proizvodima (Pozniak i Župarić-Iljić, 2024), s jedne strane, i humanitarizacije granica (usp. Walters, 2011) utemeljene na fuziji skrbi i kontrole, pa i kontrole u ime skrbi (usp. Fassin 2005).

Ne zanemarujući povijesni kontekst, treba istaknuti da su se podaci o smrtnima na granicama i prije IOM-a koristili za potrebe održanja postojećeg poretka stvari. Granična kontrola SAD-a je, recimo, još u 2000-ima koristila izvještaje o umrlima i spašenima kako bi opravdala svoju prisutnost na granici s Meksikom (Weber i Pickering, 2011: 43). IOM je, međutim, u skladu sa svojim statusom »humanitarnog poduzetnika u usponu« (Bradley, 2020: 47–75) u polju upravljanja migracijama tu praksu pretvorio u projekt. Pritom je od aktivističke prakse koju je prisvojio, kao i u međuvremenu razvijenih znanstvenih pristupa, preuzeo neke metodološke izbore i rješenja. Kako napominju Heller i Pécoud (2019), IOM je orijentacijom na događaje, incidente, a ne pojedince, i na metodološkoj razini slijedio, aproprirao specifičnu UNITED-ovu hibridnu dokumentacijsku praksu, dok je vizualno nasljedovao kartografske aktivističko-kritičke zahvate koje su godinama objavljivali više ili manje angažirane skupine i mediji kao što su *Migreurop* ili *Monde Diplomatique* (Heller i Pécoud, 2019: 486). IOM je od znanstvenih pristupa (npr. Cornelius, 2001; Spijkerboer, 2007) preuzeo težnju prema metodološkoj rigoroznosti i transparentnosti, pa se danas na IOM-ovim mrežnim stranicama projekta,¹² kao i na IOM-ovu specijaliziranom portalu s podacima o migracijama,¹³ značajan prostor posvećuje metodološkim prijemorima, pitanjima izvora i podataka, njihova kolacioniranja i prenošenja, ali ne i krucijalnim metodološkim pitanjima učinaka različitih metodoloških izbora i primjena različitih definicija. Fokus na tranzitu danas u IOM-u, kako to čitamo na mrežnim stranicama projekta, prepoznaju kao nedostatak projekta, no službeni je stav i dalje da, »podatke i saznanja o

¹² Vidi: <https://missingmigrants.iom.int/methodology>.

¹³ Vidi: <https://www.migrationdataportal.org/themes/migrant-deaths-and-disappearances>.

rizicima i ranjivostima s kojima se migranti suočavaju u određnim zemljama, uključujući i smrti, ne bi trebalo zanemariti, nego pratiti kao zasebnu kategoriju«. ¹⁴ Na taj je način ono što se broji i dalje ostalo u središtu, kako se to često događa u statistici (usp. Di Fiore i sur., 2023: 54), dok je ono što se ne broji ili je nebrojivo ostalo zakriveno u pozadini. U IOM-ovoj su dokumentaciji, konkretno, uz smrti u kampovima i detencijama skrivena ostala i pitanja o odgovornostima država.

Reterirajući od početnih postavki i izjava, iz IOM-a su povodom obilježavanja desete godišnjice tog projekta (2024) kao temeljne ciljeve isticali spašavanje života i povezivanje s obiteljima, a ne više zaustavljanje krijumčarenja ili odvratanje migranta od samog kretanja na put. Polazeći od, kako ću nastojati pokazati u nastavku, samo prividno samorazumljive teze da »bolji podaci i analiza mogu koristiti za dobivanje uvida koji spašavaju živote i facilitiraju regularne migracijske puteve«, iz IOM-a su tom prigodom zagovarali rad na dokumentiranju, uz obrazloženje da bi on mogao pomoći bezbrojnim »obiteljima i zajednicama koje su pogođene ovim tragičnim gubicima« da pronađu mir i zaključe svoja traganja. ¹⁵ Iako se pritom države imenovala kao aktere koji mogu osigurati »sigurnu migraciju«, a smrti na granicama kao »smrti koje su se u potpunosti mogle spriječiti«, temeljni se uzrok smrti, migracijske politike država na putu, i dalje nije eksplicitno adresirao ni problematizirao. ¹⁶

* * *

Premda su prakse dokumentiranja i kvantificiranja smrti na granicama opterećene brojnim problemima i nejasnoćama, od tehničkih i metodoloških (npr. pitanja izbora izvora, njihove kompatibilnosti, definicija smrti na granicama) do teorijskih i konceptualnih (npr. pitanja političke dimenzije motivacije dokumentiranja, aproprijacije dokumentiranja), popisi i brojevi umrlih na granicama u pravilu se javno ne preispituju i ne osporavaju, barem ne onako kako se to radi s popisima i brojevima umrlih u ratovima, etničkim čišćenjima i drugim oblicima masovnih stradanja. Kad je riječ o smrtnima na granicama različiti se brojevi, kako na primjeru brodoloma kod Lampeduze primjećuje Horsti (2023: 70), »čine neosporni, a preciznost broja nebitna

¹⁴ Vidi: <https://missingmigrants.iom.int/methodology>.

¹⁵ Vidi: https://missingmigrants.iom.int/sites/g/files/tmzbdl601/files/publication/file/A%20decade%20of%20documenting%20migrant%20deaths_0.pdf.

¹⁶ Vidi: <https://vimeo.com/926288229?share=copy>, usp. [missingmigrants.iom.int/sites/g/files/tmzbdl601/files/publication/file/A decade of documenting migrant deaths_0.pdf](https://missingmigrants.iom.int/sites/g/files/tmzbdl601/files/publication/file/A%20decade%20of%20documenting%20migrant%20deaths_0.pdf).

za aktere koji su se u javnosti bavili katastrofom: razlika između 367 i 368 ili između 367 i 369 nije im važna«. Ni u hrvatskom kontekstu u kojem su brojevi ubijenih i izbjeglih u posljednjem ratu, pa i Drugom svjetskom ratu, jedno od najosjetljivijih (dnevno)političkih tema (usp. Geiger, 2011: 700), brojevi umrlih na granicama nisu predmet osporavanja. Čini se da je na djelu upravo suprotno, beskonfliktna cirkulacija različitih, kontradiktornih i teško usporedivih brojeva dobivenih iz različitih izvora i različitim metodologijama koji se u medijskim priložima i javnim istupima stapaju u bezličnu brojevnu masu koja okružuje znanje o iregulariziranim migracijama i smrtima na granicama. Brojevi umrlih na granicama pritom imaju izrazito ograničen, ako ikakav, utjecaj na migracijske politike i prakse. Dok i najmanji rast brojeva tražitelja azila ili iregularnih prelazaka lako barem nominalno izaziva suspenzije Schengena i uvođenje graničnih kontrola,¹⁷ stalni rast brojeva umrlih na granicama ne izaziva ni približno konkretne i promptne reakcije. Upravo suprotno, kako naglašavaju Kate Dearden, Tamara Last i Craig Spencer, stope smrtnosti kao da »više od drugih podataka o smrtima na granici [...] normaliziraju smrt kao 'činjenicu' migracije« (2020: 59). Referira na to i poznata izreka *Ljudi, ne brojevi* (*People, not numbers*) istaknuta i na mrežnoj naslovnoj stranici inicijative *Missing at the Borders* koja povezuje obitelji i aktiviste na Sredozemlju.¹⁸

Polazeći od teze da objavljivanje i širenje brojeva, popisa i općenito podataka o stradanjima i zločinima nije nužno dovoljno da bi se zaustavio i osudio zločin, zagovornici »agresivnog humanizma« zalažu se za alternativne načine borbe protiv društvenih nepravdi, pa i smrti na granicama koje se odmiču od dobrohotnoga, nekonfliktnog doživljaja humanizma (usp. Hameršak, 2022b). Brojevi umrlih na granicama, i prema Leane Weber i Sharon Pickering (2011: 56), mogu poticati društvenu, pravnu i političku mobilizaciju, ali sami po sebi ne mogu biti nositelji promjene sve dok su smrti na granicama normalizirane, a izgubljeni životi nisu vrijedni žalovanja. Stoga je, prema tim autoricama, nužno udaljiti se »od pukih brojeva« i umrle »razumjeti ne samo kao imena na popisu, nego kao ljude koji su imali živote vrijedne življenja i, zapravo, žalovanja« (Weber i Pickering, 2011: 67).

Weber i Pickering (2011: 6; usp. Weber, 2010: 38, 50), ali i drugi (npr. Tazzioli, 2015: 7), stoga se zalažu za preusmjeravanje fokusa sa što točnijih podataka o umrlima na razotkrivanje režima koji proizvode takve smrti. Pritom

¹⁷ Vidi: https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/schengen-borders-and-visa/schengen-area/temporary-reintroduction-border-control_en.

¹⁸ Vidi: <https://missingattheborders.org/en/>.

se implicitno ili eksplicitno naslanjaju na Judith Butler i njezin poziv na »analizu koja može dovesti u pitanje okvir koji utišava pitanje tko se računa kao 'tko'«, čiji su životi vrijedni življenja i žalovanja, a čiji ne (Butler, 2009: 163). Tu, kako Butler (2017) elaborira u drugom tekstu, nije riječ o tome da se isključene jednostavno uključi u postojeći poredak. Umjesto toga nužno je, smatra Butler, vratiti se pitanjima: Čiji se životi smatraju životima? Čiji su životi nestvarni, a čiji stvarni? Čiji su vrijedni žalovanja, a čiji nisu? Jer, ako se:

nasilje čini protiv onih koji su nestvarni, tada se, iz perspektive nasilja, njihovi životi ne mogu povrijediti ili zanijekati jer su ti životi već unaprijed zanijekani. Ali ti životi na neobične načine opstaju, pa moraju biti zanijekani uvijek iznova. Ne može ih se oplakivati jer su oduvijek već bili izgubljeni, ili zapravo, nikad »ni nisu bili« te moraju biti ubijeni, jer se čini da i dalje tvrdoglavo žive u takvom stanju nepostojanja. Nasilje se obnavlja, što je sukladno očiglednoj neiscrpivosti svog objekta. Onestvarenje »Drugog« znači da nije ni živ ni mrtav, već vječna sablast (Butler, 2017: 64).

Sažeto rečeno, da bi se doveo u pitanje poredak u kojem su neke smrti nevidljive, nije dovoljno popisati ili pobrojiti tolike, parafrazirajući Butler, onestvarene živote ili neoplakane smrti. Za to je preduvjet prepoznati i razložiti mehanizme koji su te smrti i te živote doveli u stanje nepostojanja, mehanizme koji te živote, a onda i te smrti negiraju.

Drugo je pitanje ima li i pod kojim uvjetima dokumentiranje nasilja i smrti na granicama aktivnu ulogu u održavanju hijerarhije društvenih odnosa i praksi isključivanja. Tim se pitanjem bavi Annika Lindberg (2004) u studiji o istraživanju nasilja na granicama u suvremenoj Europi. Preciznije, Lindberg zanima mogu li prakse dokumentiranja i dokazivanja nasilja biti relevantni faktori i učinkoviti nositelji promjene u kontekstu u kojem se nasilje na granicama tolerira kad je rasno kodirano, u kojem je ono sastavni dio, a ne aberacija graničnog režima. Odgovor nažalost nije ohrabrujući, jer danas se nasilje na granicama, prema Lindberg, ne tolerira samo zato što se »ignorira ili skriva od pogleda javnosti, nego i zato što europska društva – poput drugih kolonijalnih društava ovisnih o rasnim razlikama i subordinaciji (Kotef, 2019, 2020) – emocionalno i materijalno ulažu u granice i povrede koje one nanose drugima« (Lindberg, 2024: 14). Gledano iz te perspektive, ističe Lindberg, dokumentiranje i iznošenje podataka o nasilju, posebno kad su dekontekstualizirani, reduciraju žrtve nasilja na objekte spektakla nasilja, dok istodobno učvršćuju nadređeni položaj istraživača i aktivista kao onih koji su u poziciji da osuđuju i razotkrivaju to nasilje (Sharpe, prema Lind-

berg, 2024: 7). U obratu stvari, brojevi, baze i popisi, umjesto da prokazuju i podrivaju postojeće društvene konfiguracije, lako reproduciraju rasijalizirane odnose moći i reificiraju ponore između onih koje štiti bijela boja kože i državljanstvo i nepoželjnih ilegaliziranih stranaca iz Afrike i Azije.

Iz nešto užeg kuta i Martina Tazzioli (2015) dokumentacijske pothvate usmjerene na smrti na granicama prepoznaje kao sukladne, a ne dispartatne s dominantnim poretom, politikama i praksama kontrole granica, degradacije i diferencijacije ljudi. Time što migrante doslovno svode na objekte, tijela koja treba brojiti, postupci brojenja, identifikacije i dokumentiranja umrlih, ističe Tazzioli (2015: 5), »riskiraju, paradoksalno, reprodukciju hijerarhije koja pretpostavlja da su mrtvi migranti ljudi koji da bi postojali trebaju biti prepoznati, pobrojani i imenovani s ove strane Sredozemlja«. S obzirom na to da se s tim praksama mobiliziraju logika i pogled vlasti, agencija za migracije i država, nužno je, prema Tazzioli (2015: 5), okrenuti se na sasvim drugu stranu: iskustvima i razumijevanjima srodnika i prijatelja umrlih i nestalih migranata.

Skromni ili nikakvi društveno-transformativni učinci dokumentacijskih pothvata fokusiranih na smrti na granicama – uključivo i onih koji su izrasli u okviru širih društvenih pokreta i borbi i koji su poput UNITED-ova pokrenuti s prevratničkim ciljevima – empirijski potkrepljuju teze o beskonfliktnoj usidrenosti, integriranosti tog tipa podataka u dominantne društvene odnose i administrativne procedure. Na tom se tragu IOM-ov projekt, kao primjer aproprijacije, pa i komodifikacije aktivističke prakse – jer u ovom je slučaju riječ o transferu znanja i procedura iz aktivističkih borbi i pokreta u migracijsku industriju – prepoznaje kao prilog tezi o (potencijalno) aktivnoj ulozi dokumentacijskih pothvata u održanju postojećih društvenih nejednakosti, sistema kontrole i dehumanizacije. Pitanje je, međutim, u kojoj su mjeri ti zaključci primjenjivi na druge dosad nespomenute ili rubno spomenute aspekte dokumentacije i dokumentacijske primjere na kojima se želim zadržati u nastavku članka.

* * *

Shvaćanje brojeva kao utjelovljenja objektivnosti i pouzdanosti, kojim se nevidljivo može učiniti vidljivim, a koje je karakteristično za ljudskopravaški zaokret prema mjeranju (Nelson, 2010: 88), nije nužno upisano u sve pothvate dokumentiranja smrti na granicama. U toj sferi, osobito u novije vrijeme i u aktivističkim izvedbama, veću važnost ima za taj zaokret također karakteristično shvaćanje kvantifikacije kao intrinzično egalitarne

prakse utemeljene na zajedničkoj jedinici, broju koji, kako poentira Diana Nelson (2010: 89), navodeći, ne slučajno, upravo smrti kao primjer, »smrt starosjedioca i gerilskog borca izjednačava s bilo kojom drugom smrti«. Egalitarna dimenzija o kojoj govori Nelson drugo je ime za, kako je nazivaju Anne-Claire Defossez i Didier Fassin (2024), moralnu dimenziju praksi dokumentiranja smrti na granicama (usp. Blanchard, Clochard i Rodier, 2008). Ta se dimenzija odnosi na odavanje počasti umrlima na granicama kroz dokumentiranje ili isticanje njihovih imena. Samim tim činom se, ističu ovi autori, preminulom pristupa kao osobi, osigurava tretman kao osobe.

Dimenzija o kojoj je riječ može se pratiti od 19. stoljeća i afirmacije novih oblika žalovanja za vojnicima koji su preminuli na bojištima u tuđini, a u kojima je važnu ulogu imalo javno isticanje imena umrlih na grobovima, popisima i dr. U feudalnoj se Europi, kako pojašnjava Thomas Laqueur (2015: 378), nije pridavala pozornost ni imenima, ni broju umrlih u bitkama. No, u 20. stoljeću je oboje postalo ključnim i to ne zbog vojnih ili političkih interesa, nego zbog intimnih potreba tzv. običnih ljudi da se sjećaju umrlih i da komemoriraju njihove živote. Instrukivan je primjer uređenja grobova britanskih vojnika stradalih u Burskim ratovima krajem 19. stoljeća, a za koje je država osigurala tek male željezne križeve, čemu su se suprotstavile udruge građana, osobito žena. »Ništa nije bilo službeno napravljeno, ali su žene prikupile novac za registraciju i uređenje grobova, za njihovo fotografiranje i slanje fotografija rođacima da mogu zamisliti gdje su njihovi sinovi pokopani, i za održavanje popisa umrlih« (Laqueur, 2015: 458). Slično tomu, širenje pismenosti i razvoj pošte omogućili su bližnjima stradalih u Prvom svjetskom ratu da iniciraju potrage za njihovim sudbinama i posljednjim počivalištima, i na njima utemeljene komemorativne prakse (Laqueur, 2015: 397–402).

Popisi britanskih vojnika stradalih u Burskim ratovima, iako neodvojivi od kolonijalnog konteksta i s njime povezanim državno orkestriranim brutalnostima, ipak ne ishode iz disciplinirajućeg pogleda države. Iz okolnosti u kojima su nastali jasno je da oni nisu rezultat alata i tehnologija moći i znanja koji se koriste za kontrolu populacije, tijela i pojedinaca (usp. Bernasconi i Díaz, 2022: 8), kako se popise i srodne dokumentacijske formate fukoovski definira u društvenim i humanističkim znanostima. Ti su popisi prije izraz skrbi za drugoga, neka vrsta evidencije odozdo budući da se ne vode po nalogu, nego upravo zato što naloga nema, niti mu se iz perspektive službenih tijela stremi. Među brojnim primjerima takvih, autonomnih i kontrastističkih (Heller i Pécoud, 2019) dokumentacijskih pothvata ovdje

je dovoljno spomenuti samo neke. Jedan od njih je danas online dostupan rukopisni popis imena muškarca iz Košuta, sela u okolici Trilja u Dalmaciji, koje su 1943. ubili pripadnici Sedme SS divizije Prinz Eugen.¹⁹ Među njima su i Excel tablice ubijenih i nestalih u Srebrenici nastale na računalu udruženja obitelji srebreničkih žrtava (Wagner, 2008: 92). To su i interni popisi migranata nestalih na granicama između Turske i središnjih država EU-a, poput onoga koji sam u ljeto 2023. dobila putem Messengera, a koje s ciljem razmjene informacija i organizacije efikasnije potrage rade obitelji nestalih na putu za Europsku uniju okupljene na društvenim mrežama.

To je, konačno, i popis što su ga sastavili preživjeli s već više puta spomenutog brodoloma kod Lampeduze iz listopada 2013. (usp. Horsti, 2023: 77–84). Odmah nakon brodoloma tri su preživjela počela prikupljati imena žrtava za popis koji je vremenom, mimo volje autora zabrinutih za sigurnost obitelji umrlih, počeo i javno cirkulirati, uključivo i na internetu, gdje se i danas može pronaći.²⁰ Uz pomoć drugih preživjelih, ali i razgranate mreže eritrejske dijasporu u Europi za koju su s pravom procijenili da će biti učinkovitija od talijanskih vlasti i Međunarodnoga crvenog križa, a posebice od eritrejskih vlasti, napravljen je popis od devet gusto etiopskim pismom ispisanih stranica s 367 uglavnom punih imena i prezimena umrlih, s dodatnim podacima o njima, pa i o njihovim međusobnim vezama, jer na brodu su bile cijele obitelji. Kako je jedan od autora popisa ispričao Horsti, bilo je važno »da obitelji mogu oplakivati one koje su izgubili. Za preživjele je zahvaćanje katastrofe popisivanjem imena bilo čin poštovanja prema onima koji su ostali živi, prema onima koji su nekoga izgubili« (Horsti, 2023: 79).

Ovdje samo ilustrativno navedenim popisima srodnika, preživjelih, svjedoka bliski su, u odnosu na UNITED-ov popis ili IOM-ov projekt teritorijalno manje obuhvatni, ali i precizniji, afektivno i sadržajno bogatiji popisi umrlih na granicama kakvi se danas rade na brojnim mikrolokacijama diljem Europe, na čvorištima puta, poput popisa umrlih kod Calaisa²¹ i Ventimiglie,²² ili na pojedinim trasama puta, poput popisa umrlih na tzv. balkanskoj migracijskoj ruti²³ ili granici Poljske, Litve, Latvije i Bjelorusije (Pałęcka, 2024).

¹⁹ Vidi: <https://www.kosute.hr/kosute-kroz-povijest/pokolj-kosucana-na-kukuzovcu-1943-godine/>.

²⁰ Vidi: <https://www.focusonafrika.info/en/mediterranean-the-names-of-the-shipwreck-victims/>.

²¹ Vidi: <https://calaismigrantsolidarity.wordpress.com/deaths-at-the-calais-border/>.

²² Popis za Ventimigliu nije javno dostupan, a izrađuje ga skupina koja objavljuje blog *Parole sul Confine* <https://parolesulconfine.com/>.

²³ Vidi: <https://4dtrail.wordpress.com/database/>.

Oni su često također interni, ovisni o dinamici skupine ili pojedinaca koji ih rade, (samo)organizacijskim ili projektnim kapacitetima i prioritetima, duljeg ili kraćeg vijeka. Krajem 2010-ih za sjevernu su se dionicu balkanske rute i smrti na hrvatskim granicama i državama okružja vodile barem tri zasebne dokumentacije, popisi i baze umrlih na granicama, koje su radili lokalni i međunarodni aktivisti, novinari, umjetnici i istraživači. Nastale su neovisno jedna o drugoj i oslanjale su se na iste izvore (medije, preživjele i srodnike), ali u različitim intenzitetima. Sve su pokrenute spontano, nezvezano uz projektne ili druge aktivnosti uključenih pojedinaca i skupina, a samo je jedna od njih bila u tom razdoblju i javno dostupna.²⁴ Jednu od njih inicirala sam i održavala uz podršku članova Inicijative Dobrodošli do 2020. kad se širi krug suradnika, promišlja metodologija, tehnički unapređuje ažuriranje, diverzificiraju izvori i iskušavaju različiti oblici njezine diseminacije (putem karte, spomen-platna *Prijelaz selme banich* i kolektiva *Žene ženama*, mrežne stranice 4D).

Neki popisi, baze, poput one koju održava mali lokalni tim okupljen oko projekta RFL (*Restoring Family Links*) Crvenog križa u Cataniji, već su opisani u literaturi (Kobelinsky i Furri, 2020, 2023). Kako sažimaju Filippo Furri i Carolina Kobelinsky (2020: 6), baza na kojoj rade »utjelovljuje nadu u pružanje odgovora obiteljima koje traže svoje 'nestale', nadu za buduću identifikaciju i nadu za pružanje *accoglienze* [dobrodošlice] koju nisu dobili u životu, ali koju im barem dugujemo u smrti«. Članovi tima putem nje nastoje prevladati zanemarivanje, utišavanje, nevidljivost koja prati standardizirane procedure postupanja s tijelima, ulazeći pritom u svakodnevne afektivne odnose s preminulima, ljudima koji ih okružju, pojedincima i institucijama s kojima održavaju kontakte zbog baze, ali i s obiteljima, prijateljima i poznanicima stradalih.

Katanijski popis, kao i drugi netom spomenuti popisi i baze, lokalizirani su odgovori na ekspanziju nasilja na granicama, kontakte s preživjelima i svjedocima, ali i manjkavosti obuhvatnijih popisa poput UNITED-ova ili IOM-ova koji je »zapravo konsolidacija postojećih podataka o smrtnim slučajevima na granici s višestrukim slabostima ovisno o razdoblju i regiji« (Al Tamimi, Cuttitta i Last, 2020: 206). Oni su nezamislivi bez širenja tehnologije, posebno alata za pohranjivanje, dijeljenje i suradničko prikupljanje i uređivanje podataka, ali i komunikacijskih alata, prije svega društvenih mreža, prevoditeljskih i mrežnih komunikacijskih aplikacija koji su osnovni

²⁴ Riječ je o popisu objavljenom u prosincu 2018. na blogu *Nella terra dei cevapi*, <https://nellaterradeicevapi.wordpress.com/>.

kanali komunikacije i razmjene informacija s osobama na terenu, preživjelima, obiteljima i dr. Ti dokumentacijski pothvati često nastaju u osloncu na vijesti iz lokalnih medija te, posebice, izravne kontakte s preživjelima, svjedocima, obiteljima. Stoga ne čudi što su njihova ulazna jedinica preminuli. Usmjereni su na pojedince, a ne na licitacijsku upotrebu prikupljenih podataka koja veći broj pozicionira kao važniji. U njima su numerički podaci često samo rubno vidljivi te su ponekad, kao u slučaju aktualnog popisa za balkansku rutu,²⁵ eksplicitno označeni kao nepouzdana.

* * *

Već je usporedba IOM-ove i UNITED-ove dokumentacijske prakse pokazala da se podaci o umrlima na granicama mogu koristiti u različite, pa i oprečne svrhe: za održavanje i preispitivanje reda, za kartiranje internalizacije granica (smrti u detencijama, zbog teških životnih uvjeta vezanih uz ilegalizaciju) i za njihovo skrivanje, za prokazivanje odgovornosti država, ali i za prebacivanje odgovornosti za smrti na krijumčare, prirodu i same migrante. Širenjem fokusa na druge povijesne i suvremene popise, otvorila su se i pitanja afektivnih aspekata dokumentiranja koja su u ovom članku samo spomenuta. Pritom se, za razliku od prijašnjih pristupa koji su afektivni potencijal dokumentiranja izjednačavali s pretpostavljenim afektivnim odgovorima čitatelja ili gledatelja na popise, brojeve, karte (M'charek i Black 2020: 87–90), pozornost usmjerila na odnose i transfere vezane uz sâm proces dokumentiranja. U tom kontekstu, u kojem se pozornost preusmjerava s javnosti, donositelja odluka i predstavnika na sâm rad na dokumentiranju i interakcije koje ga prate, povezivanje različitih informacija o umrlima, kako su formulirali članovi tima o kojem pišu Kobelinsky i Furri (2020: 7), prepoznaje se kao »način otpora i prinos vidljivosti smrti na granicama«. Nastali u reakciji na raskorak između svijeta i iskustva tog svijeta – ili pobliže blizine života i smrti, mladosti i umiranja u migraciji – ti popisi i s njima povezani afekti tuge i žalosti, prkosa i ranjivosti potencijalno su okidači, riječima Clare Hemmings (2012: 157) »borbi za alternativne vrijednosti i afektivnu solidarnost«. Riječ je o solidarnosti koja se ne temelji na dijeljenom identitetu ili iskustvu, nego na osjećaju želje za transformacijom koja proizlazi iz iskustva nelagode i koja ne poznaje granice (Hemmings 2012: 158). Ona se stvara iz ljutnje i frustracije, a održava kroz žalovanje i povezivanje u kojima, vidjeli smo, specifične dokumentacijske prakse također mogu imati svoju ulogu.

²⁵ Vidi: <https://4dtrail.wordpress.com/database/>.

LITERATURA

- Ahmetašević, N., Petrovska, M., Bisiaux, S.-A. i Naegeli, L. (2023). *Prepakiravanje imperijalizma, Granični režim EU-IOM na Balkanu*, 18. veljače 2023. <https://www.tni.org/en/publication/repackaging-imperialism?translation=bs> (11. 10. 2024.).
- Al Tamimi, Y., Cuttitta, P. i Last, T. (2020). The IOM's Missing Migrants Project: The Global Authority on Border Deaths, u: M. Geiger, A. Pécout (ur.). *The International Organization for Migration. International Political Economy Series*. Cham: Palgrave Macmillan, 195–216. https://doi.org/10.1007/978-3-030-32976-1_9
- Berman, E. P. i Hirschman, D. (2018). The Sociology of Quantification: Where Are We Now?, *Contemporary Sociology*, 47 (3): 257–266. <https://doi.org/10.1177/0094306118767649>
- Bernasconi, O. i Díaz, P. (2022). Factualize and commensurate human rights violations and organized violence, *Tapuya: Latin American Science, Technology and Society*, 5 (1): 1–18. <https://doi.org/10.1080/25729861.2022.2128595>
- Bernasconi, O., Jaramillo, J. i López, M. (2022). The Number of Disappearance: Trajectories in the Tally of Victims of Forced Disappearance in Latin America, *Tapuya: Latin American Science, Technology and Society*, 5 (1): 1–22. <https://doi.org/10.1080/25729861.2022.2090486>
- Blanchard, E., Clochard, O. i Rodier, C. (2008). Compter les morts, *Plein Droit*, 2 (77): 30–34. <https://doi.org/10.3917/pld.077.0030>
- Bruno, I., Didier, E. i Vitale, T. (2014). Statactivism: Forms of Action Between Disclosure and Affirmation, *Partecipazione e Conflitto*, 17 (2): 198–220. <https://doi.org/10.1285/i20356609v7i2p198>
- Bradley, M. (2020). *The International Organization for Migration: Challenges, Commitments, Complexities*. Oxon: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315744896>
- Butler, J. (2009). *Frames of War: When is Life Grievable?*. London – New York: Verso.
- Butler, J. (2017). *Neizvojesni život: Moć žalovanja i nasilja*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu – Centar za ženske studije.
- Collinson, S. (1996). Visa Requirements, Carrier Sanctions, “Safe Third Countries” and “Readmission”: The Development of an Asylum “Buffer Zone” in Europe, *Transactions of the Institute of British Geographers*, 21 (1): 76–90. <https://doi.org/10.2307/622926>
- Cornelius, W. A. (2001). Death at the Border: Efficacy and Unintended Consequences of US Immigration Control Policy, *Population and Development Review*, 27 (4): 661–685. <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2001.00661.x>
- Cuttitta, P., Häberlein, J. i Pallister-Wilkins, P. (2020). Various Actors: Border Death Regime, u: P. Cuttitta, T. Last (ur.). *Border Deaths: Causes, Dynamics and Consequences of Migration-Related Mortality*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 35–52. <https://doi.org/10.2307/j.ctvt1sgz6.6>
- Dearden, K., Last, T. i Spencer, C. (2020). Mortality and Border Deaths Data: Key Challenges and Ways Forward, u: P. Cuttitta, T. Last (ur.). *Border Deaths: Causes, Dynamics and Consequences of Migration-Related Mortality*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 53–70. <https://doi.org/10.2307/j.ctvt1sgz6.7>
- Defossez, A.-C. i Fassin, D. (2024). *L'Exil, toujours recommencé. Chronique de la frontière*. Paris: Editions Seuil.
- Di Fiore, M., Kuc-Czarnecka, M., Lo Piano, S., Puy, A. i Saltelli, A. (2023). The Challenge of Quantification: An Interdisciplinary Reading, *Minerva*, 61 (1): 53–70. <https://doi.org/10.1007/s11024-022-09481-w>

- Fassin, D. (2005). Compassion and Repression. The Moral Economy of Immigration Policies in France, *Cultural Anthropology*, 20 (3): 362–387. <https://doi.org/10.1525/can.2005.20.3.362>
- Geiger, V. (2011). Ljudski gubici Hrvatske u Drugom svjetskom ratu koje su prouzročili »okupatori i njihovi pomagači«: Brojidbeni pokazatelji (procjene, izračuni, popisi), *Časopis za suvremenu povijest*, 43 (3): 699–749.
- Hameršak, M. (2022a). Madina Hussiny, u: e-ERIM: mreža pojmova europskog režima iregulariziranih migracija na periferiji EU, 6. travnja 2022., <https://e-erim.ief.hr/pojam/p-madina-hussiny-p?locale=hr> (11. 10. 2024.).
- Hameršak, M. (2022b). Agresivni humanizam, u: e-ERIM: mreža pojmova europskog režima iregulariziranih migracija na periferiji EU, 10. ožujka 2022., <https://e-erim.ief.hr/pojam/p-aggressive-humanism-p?locale=hr> (11. 10. 2024.).
- Hameršak, M. (2024). Smrt, u: M. Hameršak, I. Pleše, T. Škokić (ur.). *Balkanska ruta: pojmovnik europskog režima iregulariziranih migracija na periferiji EU*. Zagreb: Sandorf, 209–221.
- Heller, C. i Pécoud, A. (2019). Counting Migrants' Deaths at the Border: From Civil Society Counterstatistics to (Inter)Governmental Recuperation, *American Behavioral Scientist*, 64 (4): 480–500. <https://doi.org/10.1177/0002764219882996>
- Hemmings, C. (2012). Affective Solidarity: Feminist Reflexivity and Political Transformation, *Feminist Theory*, 13 (2): 147–161. <https://doi.org/10.1177/1464700112442643>
- Horsti, K. (2023). *Survival and Witness at Europe's Border: The Afterlives of a Disaster*. Ithaca – London: Cornell University Press. <https://doi.org/10.7591/cornell/9781501771378.001.0001>
- Kobelinsky, C. i Furri, F. (2020). Hosting the Dead by Migration. The Treatment of Lifeless Bodies in Catania (Sicily), u: COMPAS Special Working Paper series on Migrations in Latin America and the Mediterranean compared: Violence, State Cruelty and (Un-)Institutional resistance, <https://www.compas.ox.ac.uk/wp-content/uploads/WP-2020-MFO-LAC-1.9-Kobelinski-Furri.pdf> (11. 10. 2024.).
- Kobelinsky, C. i Furri, F. (2023). Towards A New Kinship? Affective Engagements with Migrants Dead in the Mediterranean, *Interventions*, 26 (1): 91–107. <https://doi.org/10.1080/1369801X.2023.2190916>
- Lacy Swing, W. (2014). Foreword, u: T. Brian, F. Laczko (ur.). *Fatal Journeys: Tracking Lives Lost During Migration*. Geneva: International Organization for Migration, 5–6. <https://doi.org/10.18356/c7231504-en>
- Langford, M. i Fukuda-Parr, S. (2012). The Turn to Metrics, *Nordic Journal of Human Rights*, 30 (3): 222–238. <https://doi.org/10.18261/issn1891-814x-2012-03-01>
- Laqueur, T. (2015). *The Work of the Dead: A Cultural History of Mortal Remains*. Princeton – Oxford: Princeton University Press. <https://doi.org/10.1515/9781400874514>
- Last, T. (2020). Introduction: A State-of-the-Art Exposition on Border Deaths u: P. Cuttitta, T. Last (ur.). *Border Deaths: Causes, Dynamics and Consequences of Migration-Related Mortality*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 21–33. <https://doi.org/10.1515/9789048550203-003>
- Last, T. i Spijkerboer, T. (2014). Tracking Deaths in the Mediterranean, u: T. Brian, F. Laczko (ur.). *Fatal Journeys: Tracking Lives Lost During Migration*. Geneva: International Organization for Migration, 85–106. <https://doi.org/10.18356/c7231504-en>
- Lindberg, A. (2024). Researching Border Violence in an Indefensible Europe, *Geopolitics*, 1–20. <https://doi.org/10.1080/14650045.2024.2321158>

- M'charek, A. i Black, J. (2020). Engaging Bodies as Matters of Care: Counting and Accounting During Migration, u: P. Cuttitta, T. Last (ur.). *Border Deaths: Causes, Dynamics and Consequences of Migration-Related Mortality*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 85–101. <https://doi.org/10.2307/j.ctvt1sgz6.9>
- Ministarstvo zdravstva i socijalne skrbi i Hrvatski zavod za javno zdravstvo (2011). Priručnik o popunjavanju potvrde o smrti. Zagreb: Ministarstvo zdravstva i socijalne skrbi – Hrvatski zavod za javno zdravstvo, <https://www.hzjz.hr/wp-content/uploads/2014/01/Prirucnik-o-popunjavanju-potvrde-o-smrti-2011.pdf> (15. 10. 2024.).
- Nelson, D. (2010). Reckoning the After/Math of War in Guatemala, *Anthropological Theory*, 10 (1-2): 87–95. <https://doi.org/10.1177/1463499610365374>
- Pałęcka, A. (ur.) (2024). *No Safe Passage: Migrants' deaths at the EU-Belarusian border*. Warszawa: Fundacja Ocalenie, https://gribupalidzetbegliem.lv/wp-content/uploads/2024/07/ENG_No-Safe-Passage.-Migrants-deaths-at-the-European-Union-Belarusian-border.pdf (11. 10. 2024.).
- Pécoud, A. (2020). Introduction: The International Organization for Migration as the New “UN Migration Agency”, u: M. Geiger, A. Pécoud (ur.). *The International Organization for Migration. International Political Economy Series*. Cham: Palgrave Macmillan, 1–27. https://doi.org/10.1007/978-3-030-32976-1_1
- Popović, H., Kardov K. i Župarić-Iljić, D. (2022). *Medijske reprezentacije migracija: Diskurzivne konstrukcije migranata, izbjeglica i tražitelja azila u hrvatskim medijima*. Zagreb: Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina Vlade Republike Hrvatske.
- Pozniak, R. i Župarić-Iljić, D. (2024). *Industrija*, u: M. Hameršak, I. Pleše, T. Škokić (ur.). *Balkanska ruta: pojmovnik europskog režima iregulariziranih migracija na periferiji EU*. Zagreb: Sandorf, 89–99.
- Spijkerboer, T. (2007). The Human Costs of Border Control, *European Journal of Migration and Law*, 9 (1): 127–139. <https://doi.org/10.1163/138836407x179337>
- Squire, V. (2017). Governing Migration through Death in Europe and the US: Identification, Burial and the Crisis of Modern Humanism, *European Journal of International Relations*, 23 (3): 513–532. <https://doi.org/10.1177/1354066116668662>
- Stierl, M., Heller, C. i De Genova, N. (2016). Numbers (or, the Spectacle of Statistics in the Production of “Crisis”), u: N. De Genova, M. Tazzioli (ur.). *Europe/Crisis. New Keywords of “the Crisis” in and of “Europe”*, <https://nearfuturesonline.org/europecrisis-new-keywords-of-crisis-in-and-of-europe-part-4/> (11. 10. 2024.).
- Tazzioli, M. (2015). The Politics of Counting and the Scene of Rescue: Border Deaths in the Mediterranean, *Radical Philosophy*, 192: 2–6.
- Wagner, S. (2008). *To Know Where He Lies: DNA Technology and the Search for Srebrenica's Missing*. Berkeley – Los Angeles – London: University of California Press. <https://doi.org/10.1525/9780520942622>
- Walters, W. (2011). Foucault and Frontiers: Notes on the Birth of the Humanitarian Border, u: U. Bröckling, S. Krasmann, T. Lemke (ur.). *Governmentality: Current Issues and Future Challenges*. New York: Routledge, 138–164.
- Weber, L. (2010). Knowing-and-yet-not-knowing about European Border Deaths, *Australian Journal of Human Rights*, 15 (2): 35–57. <https://doi.org/10.1080/1323238X.2010.11910870>
- Weber, L. i Pickering, S. (2011). *Globalization and Borders: Death at the Global Frontier*. London: Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9780230361638>

Lists, Numbers, People: Historical, Political, and Affective Aspects of Documenting Border Deaths

Marijana Hameršak

SUMMARY

Border deaths, also referred to as migrant deaths or deaths during migration, are premature deaths of individuals whose movement and/or presence in a certain territory has been irregularised. Data on border deaths, presented separately or alongside figures on border length, the number of border crossings, irregular crossings, asylum seekers, or smugglers, are often part of the repertoire of contemporary media representations of irregularised migration. As such, they can be also mobilised in perpetuating narratives of “crisis” and reinforcing the perception of certain mobilities as illegal and dangerous, and even in normalising death as an inevitable element of irregularised migration. In sharp contrast with the media representations, data on the deceased and disappeared at borders remain invisible in official statistics. Since states do not record in official documents whether a deceased individual was a migrant or if the death is related to migration, deceased refugees and other migrants are “invisibly” included in post-mortem administrative procedures, and thus in official mortality statistics – assuming those statistics even account for non-citizens or unidentified persons. Consequently, local actors, including municipal cemetery services, hospitals, police, and activists, have taken the initiative to document these deaths. Some do so out of professional duty, while others respond to a perceived moral obligation to preserve records. However, motives vary widely, and systematic state-level documentation efforts only emerged in response to heightened media attention.

The oldest known initiative for documenting deaths at borders, the *List of Refugee Deaths* by the United for Intercultural Action (UNITED) network, was initiated in the 1990s in the context of reconfiguring and hardening border controls in post-Cold War Europe, the internationalisation of the European anti-racist movement, and the turn to metrics in the field of human rights. UNITED list is regularly updated and published in a revised edition on an annual basis. The list aims to highlight the systemic failures of European migration policies that endanger lives. It draws attention to a wide range of deaths tied to irregular migration, including those occurring in detention centres, during deportation etc. UNITED’s approach emphasises the importance of acknowledging every death while recognising structural violence, clearly positioning border deaths as lethal outcomes of current migration policies, or deaths by policy.

Despite systematic efforts by UNITED to systematically document and disseminate data on border deaths, information from this area seemed to reach the broader public only after the major shipwreck near Lampedusa in October 2013. In response to the shipwreck, the International Organization for Migration (IOM), known for its project-oriented approach and constant search for new operational niches, began collecting and soon distributing data on border deaths. As already highlighted in literature, the methodological focus of the IOM project on deaths in transit, anti-smuggling advocacy, and its geographic emphasis on the Mediterranean results in selective representations that obscure the state origins of violence i.e. state responsi-

bilities for border deaths. Unlike the UNITED list, which politicised border deaths by positioning them as a catalyst for a broader struggle against racism, the IOM project, despite shifts in the last ten years of its existence, is inclined towards their naturalisation and humanitarianisation, aligning also in this area with the demands of states and donors. From this perspective, the IOM project could be related to the growing migration industry and its constant demand for new activities and niches, on the one hand, and, on the other, the humanitarianisation of borders, rooted in the fusion of care and control, or the care-control nexus.

In spite of their differences, both UNITED's and IOM's projects call for reflection and raise questions about the game-changing effects of documenting border deaths and data-driven advocacy. Globally, as well as in Croatia, where the numbers of those killed and displaced in the 1990s war – and even in World War II – remain among the most sensitive (daily) political topics, the numbers of border deaths are not subject to dispute. In fact, the opposite seems to be happening: there is a conflict-free circulation of various, often contradictory, and hard-to-compare numbers from different sources and methodologies that blend in media reports and public statements into an amorphous mass of figures surrounding knowledge of irregular migration and border deaths. Moreover, while even the slightest rise in asylum seeker numbers or irregular crossings readily prompts at least nominal responses like reintroduction of border controls in the Schengen Area, the continuous rise in border deaths does not provoke remotely similar, concrete, and prompt reactions. Starting with this observation, the article brings this discussion to artistic, feminist, decolonial, and abolitionist critical approaches to documenting racially coded violence and border deaths. Is it enough to include the excluded into the existing order? Or is it necessary, as Judith Butler argues, to return to the questions: Whose lives are considered lives? Whose lives are deemed unreal, and whose real? Whose lives are grievable, and whose are not? The question is not simply about the presence or absence of violence, but about whose lives are made to matter. And, what if documentation efforts focused on deaths at borders align with, rather than challenge dominant order, policies, and practices of border control, degradation, and scaling of people? Can practices of documenting violence serve as relevant factors and effective agents of change in a context where border violence is tolerated when racially coded, where it is an integral part of, rather than an aberration from, the border regime? Is documenting and presenting data about violence, especially when decontextualised, reducing victims of violence to objects of the spectacle of violence, while simultaneously reinforcing the superior position of researchers and activists as those who are in a position to condemn and expose that violence?

Scarce or almost non-existent socially transformative effects of documentation efforts focused on border deaths – even those that emerged within broader social movements and struggles, like the UNITED List of Refugee Deaths – empirically support the idea that this type of data could align with dominant social relations and administrative procedures. In this vein, the IOM project, as an example of the appropriation and even commodification of activist practices – since it involves the transfer of knowledge and procedures from activist struggles and movements into the migration industry – can be seen as supporting the thesis of the (potentially) active role of documentation efforts in sustaining existing social inequalities, systems of control, and dehumanisation. However, the question remains as to what extent presented problems and perspectives apply to other, more grassroots and vernacular documentation efforts by survivors, families, and activist groups, which emphasise

the egalitarian and affective dimensions of documenting border deaths. These efforts and the related affects of grief and resentment could be seen as potential triggers for struggles for alternative values and, in terms of Clare Hemmings, affective solidarity. This solidarity is not based on shared identity or experience, but on a sense of “desire for transformation born out of the experience of discomfort and against all odds” (Hemmings, 2012: 158). It is created from anger and frustration, and sustained through mourning and connection, in which documentation practices can also play a role.

KEY WORDS: border deaths, irregularised migration, documentation, lists, affects, social change

